

UDK 811.163.6'28

Vera Smole

Filozofska fakulteta v Ljubljani

LINGVOGEOGRAFSKA OBDELAVA SPOLA V EDNINI: SAMOSTALNIKI SREDNJEGA SPOLA NA -O V SLOVENSКИH NAREČJIH

S pomočjo gradiva za nastajajoči Slovenski lingvistični atlas (SLA) in dialektološke literature so z metodami lingvistične geografije, tj. na jezikovni fonetično-morfološki karti, prikazani refleksi *-o in prostorski obsegi maskulinizacije in feminizacije nevter v slovenskih narečjih s poudarkom na vplivu glasovnih sprememb na oblikoslovne. Narejena je primerjava s starejšo Ramovševo sintezo teh pojavov in dodana nekoliko dopolnjena razlaga feminizacije v nekaterih slovenskih severovzhodnih narečjih.

Using the methodology of linguistic geography (i.e., linguistic phonetic/morphological maps), and with the aid of dialectological literature and the material collected for the Slovenian Linguistic Atlas (*Slovenski lingvistični atlas* – SLA), this paper presents *-o reflexes and the geographical spread of the masculinisation and feminisation of neuter in Slovenian dialects, with an emphasis on the impact of phonetic changes on morphological changes. The paper draws a comparison with Ramovš's earlier synthesis of these phenomena, and provides a more comprehensive explanation of feminisation in several northeastern Slovenian dialects.

Ključne besede: slovenska narečja, srednji spol, izglasni *-o, lingvistična geografija oz. geolingvistika, fonetična karta, morfološka karta, maskulinizacija nevter, feminizacija nevter

Key words: Slovenian dialects, neuter, word-final *-o, linguistic geography/geolinguistics, phonetic map, morphological map, masculinisation of neuter, feminisation of neuter

1 Za govorjene jezikovne različke je poleg odkrivanja strukturnih sprememb pomembno tudi ugotavljanje prostorskih inovacijskih žarišč in obsegov jezikovnih pojavov zato, da bi lažje zaznali in razumeli vzvode, ki spremembe povzročajo. Brez vedenja o pojavih in njihovi razprostranjenosti v narečjih si ne moremo predstavljati niti zgodovine (slovenskega) jezika v celoti niti njegove knjižne zvrsti, saj nam upoštevanje samo pisnih virov nudi zelo zamegljeno in nepopolno podobo (Bernštejn ²2000: 302–306). Narečja so še vedno »temeljni vir za rekonstrukcijo razvoja slovenskega jezika«, ker »so se kot celota ali posamezni njihovi elementi ohranili v časovno silno različnih razvojnih fazah« (Logar ²1996: 337–338) in so tako živ odsev zgodovine v danem trenutku. Tak pogled v zgodovino jezika je omogočila lingvistična geografija, ki se je začela razvijati konec 19. stoletja v nemškem in romanskem (francoskem) jezikoslovju, in je v dialektologiji še vedno živa in pomembna smer. Žal pa se ugotavlja (npr. Bernštejn ²2000: 300), da so njeni rezultati v jezikoslovju premalo

* Za zapis posebnih znakov transkripcije je uporabljen program ZRCola, ki ga je razvil Peter Weiss.

¹ L. Tesnière je začetnik lingvistične geografije tudi v slovenskem jeziku in s tem v slovanskih, saj je bil njegov *Atlas dvojnjskih oblik v slovenščini* iz leta 1925 prvi narejen na področju slovanskih jezikov. Z A. Meilletom sta bila že leta 1929 na I. Mednarodnem kongresu slavistov v Pragi pobudnika izdelave Slovenskega lingvističnega atasa, dve leti kasneje je Tesnière organiziral tudi Organizacijski komite Evropskega lingvističnega atasa.

upoštevani. Lingvistična geografija ima za osnovni cilj izdelavo jezikovnih kart za posamezne jezikovne pojave, te pa so združene v lingvistične atlase različnih obsegov glede vsebine in prostora.² Poleg slovnice, pravopisa s pravorečjem in slovarjev je t. i. nacionalni lingvistični atlas eno osnovnih del vsakega jezika. Znano je, da ga, tako kot za druge jezike nekdanje Jugoslavije, za slovenski jezik (še) ni, zasnova zanj pa še stara že sedem desetletij.³

2 Čprav ima sodobna (slovenska) dialektologija iste raziskovalne cilje kot druge jezikoslovne discipline, seveda v tesni povezavi z njimi in njim sorodnimi,⁴ pa mora, vsaj po našem mnenju, vztrajati tudi na dokončanju nacionalnega lingvističnega atlasa – njegov delovni naslov je *Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, saj je ta nujna osnova še za nekatera druga temeljna jezikoslovno-zgodovinska⁵ in dialektološka dela. Priza-

² Atlasi lahko obravnavajo eno ali več jezikoslovnih ravnin, celo samo eno jezikovno kategorijo, obsegajo pa lahko samo določeno (narečno) področje, področje enega jezika ali ene države, več sorodnih ali nesorodnih jezikov ipd.

³ Slovenski lingvistični atlas (SLA) je leta 1934 zasnoval Fran Ramovš, natančnejši potek dela zanj, vprašalnica (Ramovševa, kasneje preurejena in dopolnjena, abecedno urejena), mreža krajev (Ramovševa in dopolnjena), dodatni zapisi izven mreže, zapisovalci, opis urejenosti gradiva ter komentarji k tem so kot nekakšen uvodni zvezek izšli v delu Francke Benedik *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Vodnik uvaja Predgovor (str. 5–9) Karmen Kenda-Jež, ki nastajanje SLA in dosedanje rezultate prikazuje s posebnim ozirom na raziskovalna izhodišča ter način zbiranja in obravnave gradiva. Glede obsega dela (406 raziskovalnih točk in približno 2500 fonetičnih, leksičnih – malo je semantičnih – in morfoloških vprašanj) se pri pripravah na izdajo prvega leksičnega zvezka, ki je predvidena za leto 2008, držimo Ramovševe zasnove in kasnejših manjših popravkov, medtem ko bodo metode kartografiranja in komentiranja gradiva v skladu s sedanjim razvojem (slovanske) lingvistične geografije.

⁴ Če je delo pri atlasih skoraj nujno kolektivno (izjema so lahko le področni atlasi), so sodobnejše usmeritve lahko tudi individualne. To se ob posamičnih krajših objavah dialektologov kaže predvsem pri novjših doktorskih disertacijah, npr. Karmen Kenda-Jež, 2002: *Cerkljansko narečje. Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zvedu besedišča in glasoslovja*. Doktorska disertacija, mentor Tine Logar, Ljubljana, FF. Računalniški izpis, 203 str. + Priloge (Slovar osrednjecerkljanskega narečja (A–K), 156 str.); Melita Zemljak, 2002: *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora. Instrumentalno-slušna analiza*. Doktorska disertacija, mentorica Vera Smole, somentor Zdravko Kačič, Ljubljana, FF. Računalniški izpis, 536 str. + Priloge; objavljeno Melita Zemljak, 2004: *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora : instrumentalno-slušna analiza*. Maribor: Slavistično društvo (Založba Zora; 30), 318. str.; Danila Zuljan, [2005]: *Govorjena briška narečna besedila z vidika besedilne skladnje*. Doktorska disertacija, mentorica Vera Smole, somentorica Simona Kranjc, Ljubljana, FF. Računalniški izpis, [236 str.].

⁵ To navsezadnje dokazuje tudi M. Greenberg¹2000, ²2002, saj njegovo *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika* ostaja bolj poskus, potreben številnih dopolnitev in popravkov; ti bi bili mogoči ob doslednejši izrabi obstoječe literature o slovenskih narečjih, še bolj pa z izrabo gradiva za SLA. Vzemimo za primer obravnavo kratkih samoglasnikov v poglavju 40. Osredinjenje in izginotje visokih kratkih samoglasnikov (»moderna vokalna redukcija«) (2002: 161–165), kjer je zavajajoč že sam naslov, saj se v polglasnik lahko reducirajo prav vsi samoglasniki, prav tako lahko kasneje v ustreznih položajih onemijo. Prav toliko kot ta pojav so v slovenskih narečjih pri kratkem vokalizmu (nekateri samo pri nenaglašenem) pomembni pri Greenbergu neomenjeni pojavi: akanje (*o in *q > a), ukanje (*o in *q > u) (to je omenjeno z napačno prostorsko postavitevjo v zahodna namesto osrednja narečja), položajno (odvisno od predhodnega soglasnika) ukanje in akanje, ikanje (*e in *e > i), e-jevsko akanje (*e in *e > a), preglas za (funkcijsko) mehkimim soglasniki in pred /j/ (*a, *o, *q > e), celo diftongizacija izglasnih *-e, *-e > -je oz. *-o, *-q > -uo). Vsekakor so tako različni narečni razvoji kratkega vokalizma med najbolj karakterističnimi slovenskimi inovacijami in bi v delu morali biti predstavljeni dosti obširneje: to bi dopuščala že obstoječa slovenska dialektološka literatura.

devanja v tej smeri potekajo v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU,⁶ kjer se nahaja tudi vse do sedaj zbrano gradivo. Pri zbiranju gradiva so množično sodelovali tudi študentje slovenistike Filozofske fakultete v Ljubljani (Kenda-Jež 1999: 8).

3 Za predstavitev metod lingvistične geografije in zbranega gradiva za SLA bomo na primeru nekaj samostalnikov srednjega spola na *-o* prikazali obseg in vrsto sprememb v slovenskih narečjih pri tej manj stabilni, zaznamovani morfološki kategoriji slovenskega jezika, in sicer samo v ednini. Že to je v narečjih tako kompleksen problem, da obstoječe gradivo ne omogoča prav vseh razjasnitev. Za to bi bilo treba – vsaj na »problematičnih«⁷ področjih zapisati prav vse samostalnike izvorno srednjega spola in ugotavljati spol pri vsakem posebej, kar pa lahko dajo le natančnejši monografski opisi morfologije krajevnih govorov. Razprostranjenost spremembe spola oziroma prehod v ženski (feminizacija) ali moški spol (maskulinizacija) je odvisen tudi od števila: stanje v množini se razlikuje od stanja v ednini, obe pa od stanja v dvojini, saj je že sam obstoj dvojine ponekod odvisen od predhodne spremembe spola (bolje je ohranjena v primeru maskulinizacije), za nameček pa dvojina prevzame včasih edninsko drugič množinsko osnovo. Razvoj srednjega spola v slovenskih narečjih je torej zelo zapleten in bi zaslužil posebno monografsko obdelavo.⁷ Tu ga obravnavamo zgolj delno in z namenom predstaviti projekt Slovenskega lingvističnega atlasa in droben primer rezultatov, dobljenih z metodami lingvistične geografije.

3.1 Srednji spol je edini od treh spolov, ki ni naravni, ampak je samo slovnični spol. Poleg tega se sredstva za njegovo izražanje – v slovenščini so pri netvorjenih samostalnikih to predvsem končnice, v tonemski različici tudi naglas – v ednini samo v dveh sklonih z enako končnico, tj. v imenovalniku in tožilniku, razlikujejo od tistih, ki so karakteristične za moški spol. Veliko samostalnikov srednjega spola se končuje na nenaglašeni *-o* (< *-o);⁸ to je eden od samoglasnikov, ki ga je v izglasnem položaju med prvimi prizadela moderna vokalna redukcija. Interakcija glasovne izenačitve v I/T ednine in veliko skupnih končnic v ostalih oblikah s samostalniki moškega spola je v inovativnih narečjih (govorih) povzročila maskulinizacijo nevter, za feminizacijo pa je vzroke treba iskati drugje (glej 5.3). Oba procesa sta danes prostorsko na različnih stopnjah razvoja.

⁶ Sodelavci Dialektološke sekcije (Benedik, Jakop, Smole, Škofic; Poklač) so objavili že večje število posameznih leksično-besedotvornih, morfoloških, fonetičnih in naglasnih kart, nastajajo pa tudi monografska dela – Jakop 2004 in Poklač 2001. V zadnjem času se intenzivneje povezujejo s strokovnjaki za GIS (Geografski informacijski sistem) in elektronske baze podatkov z namenom pripraviti računalniško podporo za kartografiranje, fonetično transkripcijo in oblikovanje narečnih slovarjev.

⁷ Obravnava bi bila zanimiva tudi s primerjalnoslovanskega vidika, saj spremembo spola različnih samostalnikov skozi zgodovino poznajo tudi narečja drugih slovanskih jezikov in posledično knjižni jeziki. Vzroki pa so lahko zelo različni.

⁸ Izvor iz *-o, tj. etimološkega *-o*, je za slovenski jezik treba poudariti zato, ker se v osrednjih narečjih (prvotno dolenskih, gorenjskih, južnoštajerskih in vzhodnih rovtarskih) izglasna *-o in *-o razvijata različno; njun (ne)sovpad bo prikazan na drugem mestu.

4 Za prikaz (ne)obstoja srednjega spola v sodobnih slovenskih narečjih smo iz gradiva za SLA⁹ izpisali in kartografirali predvsem naslednje samostalnike, vključene v vprašalnico:¹⁰ 145¹¹ *okno*, 169 *korito*, 191 *žito*, 206 *železo*, 410 *vino* in 517 *leto*,¹² po potrebi in možnostih pa smo gradivo dopolnjevali tudi iz drugih virov. Na fonetično-morfološki karti *Refleksi izglasnega *-o in spol samostalnikov okno, korito, žito, železo, vino, leto* v ednini lahko vidimo sinhrono stanje končnice *-o* (področja z ohranjenim izglasnim *o* in refleksi, nastalimi po moderni vokalni redukciji ali morfološki analogiji) in spol teh samostalnikov v ednini. Glasovne spremembe izglasnega **-o* so zamejene z različnimi črtnimi izofonami (glej legendo na karti),¹³ področje z ohranjenim (ali samo zožanim) *-o* (< **-o*) je izven izofon; spol samostalnikov je prikazan s šrafiranjem podlage, in sicer označujejo poševne sive črte področje z ohranjenim srednjim spolom zgornjih samostalnikov, pokončne črte maskulinizacijo, vodoravne črte feminizacijo, križanje črt pa prisotnost obeh pojavov.¹⁴ Potrebni komentarji so podani v razdelku 4.2.

4.1 Da so razvoji kratkega (nenaglašnega) vokalizma zlasti v obrobni narečjih relativno mladi, potrjuje neujemanje izoglos posamičnih razvojev z narečnimi mejami. Karta obenem lepo prikazuje širjenje glasovnih inovacij od središča proti obrobju in več različnih žarišč za morfološke inovacije. Seveda pa je ena karta, čeprav zbirna,¹⁵ veliko premalo za prikaz zapletene situacije spreminjanja srednjega spola že samo pri zgoraj navedenih samostalnikih. Tudi gradivo za SLA je za morfološka vprašanja dokaj pomanjkljivo; za dobro morfološko (s tem pa tudi naglasno) obdelavo sloven-

⁹ Gradivo je preobsežno, da bi ga tu lahko pridali; preverljivo je v kartoteki in zvezkoteki SLA v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, za 45 krajev iz mreže SLA (po enega za vsako narečje) tudi v Poklač (2001: 26–36).

¹⁰ Merila za izbor prav teh samostalnikov so bili: a) obstoj leksema na celotnem prostoru, b) nepoložajnost razvoja *-o* (deloma je izjema samostalnik *okno* zaradi položaja za soglasniško skupino), c) živost besede pri vsakdanji komunikaciji in d) nenaglašenost *-o*.

¹¹ Številka pomeni zaporedno številko vrašanja v Vprašalnici za SLA (v: Benedik 1997: 26–86).

¹² Kot bo razvidno kasneje, pa sama končnica vedno ne da odgovora glede spola samostalnika, prav tako se v slovenščini samostalniki srednjega spola po preglasu končujejo tudi na *-e*, zato smo spol preverjali s pomočjo še dveh vprašanj iz vprašalnice SLA, in sicer 813 maskulinizacija nevter in 814 feminizacija nevter, ki zahtevata besedne zveze tipa pridevnik + samostalnik (*veliko okno, močno sonce*) ali samostalnik + glagol v pretekliku (*okno je bilo zaprto, sonce je sijalo*) – žal pa je tudi pri teh vprašanjih gradivo zelo pomanjkljivo.

¹³ Če črta številko kraja preči, sta v govoru prisotna oba (ali celo trije) stični refleksi **-o*; npr. v točki 256 je *-o* lahko ohranjen ali reduciran, prvem primeru je samostalnik srednjega, v drugem pa moškega spola, govor je glede tega pojava prehodan. # pomeni ničti refleks (**-o > -∅*).

¹⁴ Izvzeti so le govori, kjer je prišlo do spremembe spola pri enem zgoraj omenjenih samostalnikov ali pri drugih samostalnikih srednjega spola. Včasih neodvisno od splošnih tendenc spreminjanja srednjega spola se spremeni spol kakega samostalnika; med pogosteje rabljenimi je npr. *jabolko*, ki je tudi v južnoštajerskih govorih z maskulinizacijo v ednini ta samostalnik ženskega spola, in sicer *jabka*, kar je lahko analogija po *hruška* in drugih najpogostejših vrstah sadja, ki so vse ženskega spola (*češnja, češplja, sliva, marelica*, preoblikovano tudi *breskva* itd.).

¹⁵ Najobičajnejša praksa sodobnih lingvističnih atlasov je na eni karti prikazati en sam pojav v eni besedi – v našem primeru bi to pomenilo izdelati 6 glasoslovnih in 6 oblikoslovnih kart –, enaki ali sorodni pojavi pa so lahko na koncu prikazani na t. i. zbirnih kartah.

skih narečij bi bilo nujno večje število natančnih monografskih opisov posameznih krajevnih govorov, kar je bilo povedano že na več mestih (npr. Orožen ²2003: 184). Sledeče ugotovitve so le začetek nove sintetične obravnave srednjega spola v slovenskih narečjih.

4.2 Slovenska narečja se glede na ohranjenost srednjega spola v ednini pri samostalnikih *okno, korito, žito, železo, vino, leto*, ki lahko bolj ali manj zadovoljivo predstavljajo samostalnike srednjega spola na *-o*, delijo na 4 skupine: 1) srednji spol je ohranjen, 2) srednji spol se je maskuliniziral, 3) srednji spol se je feminiziral in 4) po nekaterih pravilih (ali tudi ne) nekateri samostalniki ostanejo srednjega spola, drugi se ali feminizirajo ali (redkeje) maskulinizirajo; (zelo redko) je možna tudi feminizacija in maskulinizacija (glej 5.2). Ker je sprememba spola precej, ne pa absolutno, vezana na glasovno končnico samostalnika, bo stanje te oblikoslovne kategorije prikazno v odnosu do nje:

4.2.1 Srednji spol samostalnikov je ohranjen, če je *-o:

4.2.1.1 ohranjen (*-o = -o) ali deloma zožan (*-o > -o, -o, -o), to je v *koroških* ziljskih ter zahodnih rožanskih govorih v Avstriji,¹⁶ enako v vzhodnih podjunskih in zahodnih severnopohorskih, večini mežiških, v *panonskih* narečjih se dosledneje ohranja v prekmurskih govorih (z izjemo južnih), v vzhodnih slovenskogoriških, nadalje v haloških, prleških ter *štajerskih* srednještajerskih in kozjansko-bizeljskih ob meji s Hrvaško.¹⁷ Na zahodu se ohranja v *primorskih* terskih, nadiških in briških govorih, v večini obsoških in banjških, kraških, istrskih in čiških govorov, iz *dolenjske* narečne skupine ohranjajo *-o* in srednji spol belokranjski in vzhodni kostelski govori.

4.2.1.2 zožan v *-u* (*-o > -u) je v *primorskem* notranjskem narečju ter v kraških in istrskih govorih v stiku z njim, nato južni del *dolenjskega* narečja z vzhodnodolenjskimi govori od Novega mesta proti Gorjancem, posamezni krajevni govori večine *štajerskih* narečij, bolj strnjeno pa predvsem v južnopohorskih in srednještajerskih govorih, v *panonski* narečni skupini imajo *-u* ali *-y* (rahlo reducirani *u*) južni prekmurski govori;

4.2.1.3 zasopel (*-o > -o) v *primorskih* rezijanskih (z izjemo bilskega) govorih;

¹⁶ Poimenovanja narečij so navajana po *Karti slovenskih narečij* (Logar – Rigler 1983); izjema je goričansko narečje, ki ga po (Koletnik 2001) imenujemo slovenskogoriško. Na začetku je vedno v ležeči pisavi navedena narečna skupina, ki ji narečje ali deli narečij (krajevni govori) pripadajo, v tem primeru pridevnik »v koroških« označuje narečno skupino, ki ji pripadata ziljsko in rožansko narečje, ker pa ju pojav ne zajema v celoti, so natančneje, ponavadi z zemljepisnimi označitvami za strani neba, navedeni govori.

¹⁷ Za vse naštetje panonske in štajerske govore pa velja, da je vsaj kakšen od navedenih samostalnikov ženskega spola (pogosto npr. *okno* oz. *tisti*, ki se pogosteje rabijo v množini, saj je množina tu večinoma feminizirana).

4.2.1.4 diftongiran (*-o > -uo),¹⁸ to poznajo nekateri *primorski* kraški (v spodnji Vipavski dolini in ob morju) ter osrednji istrski govori;

4.2.1.5 deloma reduciran v -ə (*-o > -ə, verjetno preko vmesnega -u) je v *koroških* vzhodnih rožanskih in obirskih govorih, zahodnih podjunskih in *štajerskih* zgornjesavinjskih govorih¹⁹ ter *dolenjskih* južno od Ljubljane, v slednjih večinom samo položajno.²⁰

4.2.2 Samostalniki srednjega spola se v ednini **maskulinizirajo**, če se -o popolnoma reducira (*-o > -∅, preko vmesnega -u, ki je lahko položajno še ohranjen);²¹ to poznajo vsa *gorenjska* narečja, od *rovtarskih* črnovrško, poljansko, horjulsko in škofjeloško ter cerkljanski govor Laniš (168), od *dolenjskih* severni dolenjski in večina vzhodnodolenjskih govorov,²² od *štajerskih* večina govorov srednjėsavinjskega in posavskega narečja ter zahodni kozjansko-bizeljski in srednještajerski govori, od *koroških* pa jugovzhodni rožanski in zahodni obirski.

4.2.3 Nekateri samostalniki srednjega spola se v ednini **feminizirajo**,²³ če po analogiji (Ramovš 1952: 37) prevzamejo končnico -a-jevske sklanjatve,²⁴ kar se je zgodilo ob stiku *koroške*, *štajerske* in *panonske* narečne skupine, in sicer sedaj v največjem obsegu v *štajerskih* kozjaških in južnopohorskih govorih ter v *panonskem* slovenskogoriškem narečju, pojav pa v manjšem obsegu sega še v bližnje prleške

¹⁸ Ta diftong ima nadaljnje razvoje, in sicer: -uo imajo 103 Renče; -uo 104 Branik; -üä 112 Križ/S. Croce; -ya 113 Prosek/Prosecco; -yə 118 Dekani, 119 Kubed. Številke tu pomenijo številko kraja v mreži raziskovalnih točk.

¹⁹ Izjema je mozirski govor, v katerem je povojna generacija opustila staro končnico -ə in jo zamenjala z -ó (zapis iz leta 1952 proti zapisoma iz let 1966 in 1973).

²⁰ Dosleden razvoj *-o > -u > -ə je v govoru 231 Rakitna (*stjé:gnə, ví:nə*), položajno, za soglasniško skupino pa: 240 Grosuplje (*stá:gnə: ví:n*), 253 Gorenje Brezovo (*sté:gnə*), 245 Stična (*stá:gnə, sá:dłə*), 255 Muljava (*stęá:gnə*); v prvem primeru so samostalniki srednjega, v drugem pa moškega spola. Na karti je to označeno z zvezdico desno od številke kraja.

²¹ Na karti označeno z zvezdico desno od številke.

²² V govoru 262 Šentrupert npr. (Smole 1997: 170) je za soglasniško skupino, ki se končuje na *l* ali *v* -u ohranjen, samostalnik pa je vseeno moškega spola (*usàk stjá:blu* 'visoko steblo', *an djá:blu je pây čęs pùqt* 'eno deblo je padlo čez pot', *tà:k bugà:st(v)u* 'tako bogastvo').

²³ Po Ramovšu (1952: 36–37) naj bi bilo žarišče tega pojava na Kozjaku in na Goričkem. Na Goričkem se govori prekmursko narečje in feminizacije, razen pri redkih samostalnikih, ne izkazuje. Nasploh navaja Ramovš širši prostor s feminizacijo, kot ga izkazuje gradivo za SLA; za to obstajata dve možnosti: ali ni imel natančnih podatkov in je sklepal po posameznih besedah ali pa se je pojav prostorsko skrčil. Slednjo možnost potrjuje prekmurski govor 387 Cankova, ki je imel (po Pavel 1909) nekatere samostalnike (*bedro, gnezdo, čudo*) feminizirane, drugi so bili še sr. sp. (*delo, leto, mesto*), *okno* pa ali sr. ali ž. sp.; sedaj pa so vsi zgornji samostalniki srednjega spola (na terenu 12. 11. 2005 preverila T. Jakop).

²⁴ Največkrat se feminizirajo samostalniki: *koleno, korito, kopito, okno, rebro, stegno*, srednjega spola in z (zožano) ojevsko končnico pa ostanejo: *leto, vino, železo, žito* oz. samostalniki, ki se rabijo predvsem v ednini – izjema je le samostalnik *leto*. Posamezne samostalnice z a-jevsko končnico lahko najdemo še v nekaterih prleških govorih, redkeje v južnopohorskih in severnopohorskih, podobna situacija kot v kozjaških in slovenskogoriških govorih pa je v sosednjem koroškem severnopohorskem govoru 55 Zgornje Kaple.

govore na eni strani in ter *koroške* severnopohorske na drugi.²⁵ Zapleteno situacijo v teh govorih, na več mestih opisujeta Z. Zorko (1995,²⁶ 1998) in M. Koletnik (2001: 129–132). Drugo in manjše žarišče tega pojava, ki ga je povzročilo akanje, je na stiku primorske in rovtarske narečne skupine ob reki Soči in njenem pritoku Bači, in sicer v dveh obsoških govorih (72 Zatolmin, 73 Čiginj), enem tolminskem (161 Most na Soči) in vseh baških²⁷ (158 Rut, 159 Podbrdo, 160 Porezen).

4.2.4 Izjeme, ko **glasovna končnica zamegljuje dejanski spol**, so:

4.2.4.1 *-o > -a po akanju, **srednji spol** je **ohranjen**: v *primorski* narečni skupini je tako v dveh govorih banjškega podnarečja (90 Avče, 95 Lokve), v *rovtarski* in v dveh tolminskih govorih (162 Grahovo ob Bači, 163 Čepovan) in enem cerkljanskem (166 Cerčno). Sosednja govora sta zaradi soseščine prava mešana govora; v prvem (165 Šebrelje) so nekateri samostalniki kljub *a*-jevski končnici srednjega, drugi ženskega spola – spol je razpoznaven iz roditeljskega, v drugem (164 Gorenja Trebuša) pa je isti samostalnik lahko moškega in ženskega spola, obstajajo torej dvojnice.

4.2.4.2 *-o > -a po akanju, samostalnik pa je **moškega spola**: v dveh govorih *koroškega* ziljskega narečja (5 Ukve/Ugovizza,²⁸ 8 Rateče).

4.2.4.3 *-o > -∅, samostalnik pa ohranja **srednji spol**: v koroškem rožanskem govoru (28 Žitara vas – Sittersdorf).

4.2.4.4 *-o > -u ali ∅ za soglasniško skupino, samostalnik je vseeno moškega spola (prim. 1.2.2 in 1.2.1.5).

5 Najbolj strnjen prikaz stanja srednjega spola v slovenščini do sedaj najdemo v Ramovševi *Morfologiji slovenskega jezika* (1952: 35–37), kjer pa zasledimo polno neujemanj in netočnosti s trditvami iz njegovih *Dialektov* (1935); še en dokaz več, da je prvo delo le približen zapis njegovega vedenja.²⁹

5.1 Ramovš je opazil vse zgoraj navedene pojave, razlike z našimi ugotovitvami so predvsem v njihovih prostorskih obsekih. Nastale so kot posledica širjenja moderne vokalne redukcije izglasnega *-o* v zadnjih petdesetih letih in zaradi naše omejitve samo na nekaj samostalnikov na *-o*. Ramovš še ne omenja npr. tendenc ožanja *-o*

²⁵ Izjema je le govor 367 Negove s končnico *-o* in ohranjenim srednjim spolom.

²⁶ Naše gradivo se z njenim vedno ne ujema.

²⁷ To je govor sloveniziranih Nemcev, ki so morfologijo nasploh zelo poenostavili.

²⁸ Npr.: trú:pwá, kalé:ná, žalé:zá.

²⁹ Ramovševa *Morfologija slovenskega jezika* so skripta, prirejena po njegovih predavanjih v letih 1947/48 in 1948/49, ki so jo pripravili njegovi študentje B. Pogorelec, P. Merku in M. Sovre. Skripta je avtor pregledal in odobril 1. junija 1952, ko je bil že precej bolan oz. 3 mesece in pol pred svojo smrtjo. Tako to sicer še sedaj zelo dragoceno delo že zaradi narave same (predavanja!) ne dosega njegovih pravih avtorskih monografij in ne vsebuje vsega njegovega dejanskega vedenja.

> -ø, -ó, celo v -u v več štajerskih in panonskih govorih, za vse navaja še ohranjen -o. Opazamo tudi razširitev področja s popolno redukcijo -u (< *-o) > -ø, in sicer na zahodne gorenjske govore, več severnodolenjskih, v večino vzhodnodolenjskih. Ramovš (1952: 36) se dobro zaveda, da se je maskulinizacija izvršila iz morfoloških razlogov, saj so se skloni razlikovali le v I/T in da je popolna redukcij I/T končnice in izenačitev vseh edninskih sklonov proces samo še pospešila. To dokazuje tudi sedanje stanje, saj poznajo maskulinizacijo (poleg še nekaj govorov) vsi govori z onemitvijo -o in sedaj obsega strnjeno področje vzdolž Save vse od Kanalske doline v Italiji, čez vso Gorenjsko in preko Karavank globoko na Koroško v del Roža in na Obirsko, vso Sevško in Poljansko dolino, Črnovrško planoto, Ljubljansko kotlino, severno polovico Dolenjske s Posavjem in Zasavjem ter južno Štajersko ob Savinji do izliva Pake, Celjsko kotlino vse do Šmarja pri Jelšah. Morfološkost pojava maskulinizacije dokazuje širjenje na področje z -o oz. -ø < *-o v koroška rožanska govora (16 Sveče – Suetschach oz. 19 Slovenji Plajberk – Windisch Bleiberg) in ziljska govora 8 Rateč in 5 Ukev z -a < *-o, medtem ko rožanski govor 28 Žitare vasi – Sittersdorf kljub onemitvi -o srednji spol ohranja. Prav tako srednjega spola ne ohranjajo samostalniki s položajnim -u ali -ø za soglasniško skupino v nekaterih dolenjskih in vzhodnodolenjskih govorih.³⁰

5.2 Ramovš pa ni poznal feminizacije nevter na zahodu, v baškem podnarečju *rov-tarskega* tolminskega narečja,³¹ ki se prek feminizacije (Logar ²1996: 412) v množini in kot posledica akanja prek posameznih samostalnikov širi tudi v sosednje govore – zajela je že tolminski govor 161 Most na Soči in cerkljanski govor 165 Šebrelje, feminizacijo pozna tudi govor kraja 164 Gorenja Trebuša, vendar vanj od vzhoda prodira tudi maskulinizacija, tako da sta možna oba pojava. Ramovšu pa so bili znani govori, ki kljub akanju srednji spol ohranjajo (npr. drugi cerkljanski, kraški banjški). Nasploh je področje ob stiku rovtarske in primorske narečne skupine glede tega pojava zelo občutljivo, tako stanje verjetno tudi neobstojno, saj se glasovni razvoji ne pokrivajo z oblikoslovnimi, stikajo se različni glasovni in oblikoslovnimi pojavi; nadaljnje spremembe so pričakovane.³²

5.3 Feminizirano področje na vzhodu je v Ramovš 1952: 37 navedeno le v nekoliko večjem obsegu od tukajšnjega mešanega, nepravilno pa je tu kot center tega pojava ob Kozjaku navedeno še Goričko; iz *Dialektov* (1935: 172, 175, 190) lahko razberemo, da je bilo Ramovšu jasno, da je v panonskem prekmurskem narečju in severozahodnem delu prleškega feminizacija omejena samo na nekaj samostalnikov srednjega spola, ki se od govora do govora lahko razlikujejo. V nobenem govoru z navedenega področja pa feminizacija ni zajela prav vseh samostalnikov; da je nekaj samostalnikov srednji

³⁰ Dolenjskih govorov z možnostjo redukcije -o > -u > -ø Ramovš ne navaja, čeprav je (sedaj) znana na Rakitni in vzhodno od nje; sklepamo lahko na mlad razvoj.

³¹ Na to je opozoril že Rigler (2001²: 450): »Feminizacija nevter pa nastopi tudi na zahodu, ne samo na vzhodu (prim. Cronia, SR III, 324).«

³² O mikrolokacijah posameznih pojavov prim. Kenda-Jež (1999a: 217, op. 12).

spol ohranilo, kar je navedeno v *Morfologiji* le za Slovenske gorice, velja za celotno področje. Pravila, po katerih se feminizirajo posamezni samostalniki v prekmurškem in prleškem narečju, je težko ali nemogoče ugotoviti (deloma velja, da je feminizacija pogostejša pri tistih, ki se večinoma rabijo v množini), v samem centru tega pojava, v severnih Slovenskih goricah oz. v slovenskogoriškem narečju, pa tudi v kozjaških in pohorskih govorih, pa se da opaziti nekaj pravil, po katerih se uvaja nova oblikoslovna delitev samostalnikov srednjega spola – po Koletnik (2001: 129–132) jo navajamo za slovenskogoriško narečje: Nekateri samostalniki srednjega spola lahko ohranjajo svoj spol in sklanjatev le v ednini, saj se v dvojini in množini feminizirajo ali maskulinizirajo; v ednini se srednji spol ohranja predvsem 1) pri neštevnih samostalnikih (npr. *mleko, vino, žito*), 2) samostalnikih, ki v pregibanju podaljšujejo osnovo *s -t* in *-n*, vendar so nekateri od njih, ker imajo po analogiji podaljšavo tudi v imenovalniku, lahko tudi moškega spola (npr.: *tele, žrebe; težko bremen* in *tisti bremen*), 3) precej samostalnikov pa že v imenovalniku prevzame končnico *-a* in se sklanja po ženski *a*-jevski sklanjatvi oziroma se feminizirajo že v ednini (npr. *čela, gnezda, kolena, korita, šila, okna*). Posebnost je nekaj govorov v Slovenskih goricah – negovski, ivanjski, črešnjevski in radenski, ki so srednjega spola v imenovalniku, naprej pa se sklanjajo po ženski sklanjatvi (koleno, *-e, -i*). V *Morfologiji* (1952: 37) se razlaga feminizacijo na tem področju pod vplivom pluralia tantum (*pluća, jetra, nebesa, vrata*), ko naj bi se po akanju v končnicah D, M, O *-om* > *-am, -ah, -ami* večino množinskih končnic izenačilo z ženskimi *a*-jevskimi, zato se je po analogiji vzpostavil tudi I na *-e* (*pljuče, jetre* ...) in postopoma prehod v žensko sklanjatev v množini, nato še v ednini. Slabost take razlage (prevzema jo Zorko in po njej tudi Koletnik) je v tem, da govori na tem področju akanja ne poznajo, kar je Ramovš prav dobro vedel. Posplošitve končnic z *-a-* ne razlaga z akanjem, pač pa z analogijo po I in T mn. (Dialekti, 167).³³ Nezanemarljiv vliv je pa je prav gotovo imela v rabi pogosta roditeljska ničta končnica, s tem pa zlogovna zgradba besede, prisotna tako pri ženski *a*-jevski kot pri srednji sklanjatvi: *lipe, lip = vrata, vrat*.³⁴ Prvotna razlika v I ni pomembna, saj se tudi v ednini samostalniki istega spola lahko končujejo na različne glasovne končnice (že v sr. sp.: na *-o* ali *-e*).

³³ Za potrditev napačnega povzemanja v *Morfologiji* navajam citat iz *Dialektov*, str. 167: »Od morfoloških posebnosti [pohorsko-kozjaškega dialekta, op. avt.] je treba omeniti predvsem feminizacijo neutra, ki se od tod tu v večjem, tam v manjšem obsegu pojavlja še na Kozjaku, v Slov. goricah in v Prekmurju; svoj izvor ima v unifikaciji plurala pri fem. in neut.: po nom. acc. *-a* je pri neut. nastalo tudi *-am, -ax, -ami* (gen. je bil brez končnice) in zdaj je po fem., ki so razen nom. acc. imela enakšne oblike, nastala oblika z *-e* v nom. acc.: *vrātę* (in vsa le množinska neutra) so se zdaj občutila kot fem. singular; prim. *učęša* za *oko, ęna drevęša, ęna yākna* (rabijo pa se še *lęto, dręvo, mlęijku, ūxo* itd.).«

³⁴ V vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru (262) se je z maskulinizacijo samostalnikom srednjega spola v R mn. začela podaljševati osnova z *-ov*: *korakov = koritov*.

6 Zaključek

Z metodami lingvistične geografije prikazana sedanja (ne)ohranjenost srednjega spola samostalnikov srednjega spola na *-o* v slovenskih narečjih in primerjava s starejšimi (Ramovševimi) ugotovitvami je privedla do naslednjih rezultatov:

- 1) proces maskulinizacije v osrednjih slovenskih narečjih v širokem pasu ob Savi se nadaljuje in je tesno povezan z glasoslovnim pojavom, tj. z redukcijo **-o > -Ø*;
- 2) proces feminizacije ima dve središči: a) *severovzhodno*, v širši okolici Maribora, ki ima vzvod v morfoloških analogijah v množini in je zajel samo del samostalnikov srednjega spola – z leksikalizacijo se je proces nedolgo nazaj ustavil, stanje v posameznih govorih pa je lahko zelo različno; b) *zahodno*, v zahodni okolici Tolmina, je posledica akanja, proces še poteka, spodbuja pa ga tudi težnja k poenostavitvi sklanjatev – stanje v posameznih govorih je različno, glasovna končnica v I. ed. za spol samostalnika ni relevantna;
- 3) srednji spol se ohranja v dokaj širokem obrobem pasu; glasovna končnica, četudi v delno reducirani obliki, je praviloma ohranjena.

LITERATURA

- BENEDIK, F., 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 154 str.
- BERNŠTEJN, S. B., 2000: Razmyšljenja o slavjanskoj dialektologii. V: *Iz problematiki dialektologiji i lingvogeografii. Sbornik statej*. Moskva: »Indrik«. 299–309.
- JAKOP, T., 2004: *Dvojina v slovenskih narečjih*. Doktorsko delo, mentorica Vera Smole, somentor Vladimir Nartnik, Ljubljana, FF. Računalniški izpis, 213 str. + Priloge (indeksi: 55 str., število kart: 26).
- KENDA-JEŽ, K., 1999: Predgovor. V: F. Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 5–9.
- – 1999a: Fonološki opis govora kraja Cerkno (OLA 6, SLA 166). *Jezikoslovni zapiski 5: Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 207–234.
- KOLETNIK, M., 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo (Zora; 12), 323 str.
- LOGAR, T., 1999: Rovtarska narečja (Članki za Enciklopedijo Slovenije). V: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* (ur. Karmen Kenda-Jež). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 407–412.
- OROŽEN, M., 2003: Pogled na slovensko narečno oblikoslovje od V. Oblaka do T. Logarja. V: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo (Zora; 26), 173–184.
- POKLAČ, S., 2001: *Akanje v slovenskih narečjih (po gradivu za Slovenski lingvistični atlas)*. Diplomsko delo, mentorica Vera Smole, Ljubljana, FF. Računalniški izpis, 119 str. + 12 kart.
- RAMOVŠ, F., 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII., Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 204 str.
- – 1952: *Morfologija slovenskega jezika. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*. Ljubljana: DZS, 167 str.
- RIGLER, J., 2001: Ramovševa Morfologija slovenskega jezika. V: *Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. (ur. V. Smole). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 449–464. [Napisano v letih 1953/54, objavljeno v SR 33/3. 1986.]

- SMOLE, V., 1997: Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskih govorih. *Jezi-koslovni zapiski* 3, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 167–173.
- ZORKO, Z., 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor: Kulturni forum (Zbirka Piramida; 3). 362 str.
- – 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo (Zora; 6). 342 str.

SUMMARY

In contemporary Slovenian dialects, the neuter appears in a range of guises. In some cases it has been preserved; in others it has been (or is being) masculinised or feminised. The extent of these phenomena cannot precisely be determined either morphologically or in relation to geography. Using the methodology of linguistic geography, this short paper examines the gender of neuter nouns with word-final *-o* (*okno, korito, žito, železo, vino* and *leto*). It uses data collected for the *Slovenski lingvistični atlas* (Slovenian Linguistic Atlas – SLA) and the findings are compared with older studies (Ramovš 1952, 1935) that included all neuter nouns. Ramovš's (1952) geographical presentation and his explanations for masculinisation and feminisation are imprecise and, in places, incorrect; unfortunately, they are also the explanations most often cited in dialectological literature. The phenomena are more correctly described in Ramovš 1935, although dispersed throughout the text and applicable to its date of publication. The findings of a comparison between Ramovš's work and the material collected for the SLA can be summarised as follows:

1) The process of masculinisation in central Slovenian dialects (in a wide belt that stretches along the Sava river) is ongoing and is closely connected with a phonetic phenomenon, i.e., reduction **-o > -Ø*;

2) The process of feminisation has two centres: (a) the *north-east*, in the wider surroundings of Maribor, which has its origins in morphological analogies in the plural and has affected only some neuter nouns; with lexicalisation, the process stopped not long ago, and the situation can differ widely from one local dialect to the next; (b) the *west*, in the western environs of Tolmin, where it is the result of *akanje* and where the process is still continuing and is also being stimulated by the tendency towards simplification of declensions; the situation differs from one local dialect to the next, and the vowel ending in the nominative singular is not relevant to the gender of the noun;

3) The neuter has been preserved in a fairly wide belt on the periphery; the vowel ending has generally been preserved, albeit in a partly reduced form.

